

Til Mødet den 15de April 1859 (see S. 87).

De Bemærkninger, som Hr. Professor *Steenstrup* i Mødet d. 15. April d. A. meddelte i Anledning af Hr. Professor *Worsaaes* Foredrag i næstforegaaende Møde d. 18. Marts s. A. (see foran S. 93—117*) med Hensyn navnlig til den i dette Foredrag fremsatte Anskuelse om Steenalderens Deling i tvende, en ældre og en yngre, og forud for hvilke han skikkede nogle Betragtninger over de forskjellige Redskaber, hvilke Urindvaanerne kunde antages at have benyttet som skjærende Redskaber eller Knive, vare følgende:

Ledet af den store Forskjel, der er imellem de Redskaber af Sten og Ben, som findes saa talrige henkastede i de fra Danmarks Urfolk hidrørende Affaldsdynger eller Kjøkkeumøddinger, og de Redskaber af lignende Stoffer, som sædvanlig findes omhyggeligen nedlagte i Gravhøiene fra samme Tidsrum, *Stenalderen*, har Hr. Professor *Worsaae* i Selskabets forrige Møde (d. 18. Marts 1859) søgt at begrunde en Tvedeling af Steenalderen, nemlig:

1) „den ældre Steenalder, der omfatter Østersdyngerne (d. e. Kjøkkenmøddingerne) og flere af vore Kystfund med deres raae Redskaber af Flint og Steen, og

2) *den yngre Steenalder*, der omfatter de store Steenmindemærker, Dysser og Jættestuer, med deres zirlige Sager af Been, Steen, Rav og brændt Leer,“

*) Førend disse Bemærkningers Afgivelse til Trykken var jeg vel bekendt med Hr. Professor *Worsaaes* her trykte Fremstilling af Grundene for Steenalderens Tvedeling, men kjendte kun af det mundtlige Foredrag hans Fremstilling af Broncealderens Deling og var aldeles ubekendt med min Collegas, under min Fraværelse i Udlandet men mange Maaneder efter min Meddelelse, nemlig den 4de November, givne Beretning om Fundet i Maribo-Søe, optaget foran S. 117—32, hvilket jeg beder Læseren af flere Grunde bemærke, men særlig fordi Forf. i sidste Beretning støtter sig endnu stærkere paa de Grunde, hentede fra fremmede Lande, om hvilke jeg kun aldeles korteligen har yttret mig, da jeg ikke antog det nødvendigt paa dette Sted at gaee videre ind paa dem.

hin betegnende Stenalderens Begyndelse, denne: samme Kulturperiodes Slutning.

En saadan Tvedeling af Stenalderen lyder jo vistnok, naar den simpelthen udtales, hverken unaturlig eller usandsynlig; den vil maaskee endogsaa, som den er fremstillet, ved første Øiekast have Sandsynlighedens Præg; alligevel troer jeg dog, at dens Antagelse, saaledes som vore Kundskaber for Øjeblikket staae, ved nøiere Betragtning maa vække flere og store Betæneligheder.

Det har idetmindste ikke villet lykkes mig for Øieblikket at komme til at opfatte de forhaanden værende Kjendsgjerninger paa samme Maade, som min ærede Collega og Ven; jo mere jeg fra hans Synspunkt har overveiet baade disse og den Række af Betragtninger, der tillige ligger til Grund for hans Opfattelse, jo længere finder jeg, at denne fjerner sig fra min. Imidlertid maa det ved Prof. *Worsaaes* Meddelelse reiste Spørgsmaal, om der allerede nu kan paavises en bestemt Udviklingsgang *indenfor Stenalderen*, og dernæst om denne Kulturperiode da paa Grund heraf kan med Hensyn til Tiden kløves *i en ældre, ufuldkomnere og en yngre, fuldkomnere*, have en stor Interesse, og for mig endog en fuldt saa stor som for de fleste andre. Foruden den almindelige Interesse, Sagen selv frembyder som et Bidrag til Kulturudviklingen hos Nordens ældste Folkefærd, har den nemlig for mig tillige en ganske særegen; baade har jeg jo taget personligen Del i at tilveiebringe og klare den Række af Kjendsgjerninger, hvilke paa den ene Side ere brugte til Støtte for Tvedelingen, og dernæst vil den ældste Kulturperiodes Sønderfalden i to forskjellige Perioder — saavidt disse virkelig maatte kunne paavises — have en væsenlig Betydning for Studier, der i to fulde Tiaar meer eller mindre uafbrudt have beskæftiget mig, jeg mener mine Studier af Landets forhistoriske Fauna og Flora. Landets Dyr- og Planteverdens tidligste Historie har nemlig vist sig saaledes sammenslynget med den ældste Befolk-

nings, at begge ikke allene gjensidigen oplyse hinanden, men blive virkelig gjensidigen nødvendige for hinandens fulde Forstaaelse. For Naturforskeren, der søger at opklare hines Historie, er det derfor en Sag af stor Vigtighed at undersøge og erkjende, hvor fast og urokkelig den archæologiske Tidsramme er smedet, indenfor hvilken de af ham iagttagne større Begivenheder i Dyr- og Plante-Livet eller Omskiftelserne i dette ere foregaaede. Naar jeg derfor ikke har kunnet erkjende, at Opstillingen af disse tvende Afsnit indenfor Stenalderen er saa vel begrundet, som man maatte ønske det for at kunne benytte den, vil Selskabet i de anførte Forhold see en tilstrækkelig Opfordring til mig til at udbede mig dets Opmærksomhed for nogle faa Bemærkninger om denne Sag. Disse ville iøvrigt fornemmelig angaa enkelte Punkter, som have havt en væsenlig Indflydelse paa den af Hr. Professor *Worsaae* givne Opfattelse af Sagen, men som synes mig ved Spørgsmaalets Afgjørelse at maatte betones lidt anderledes, end skeet er.

Man maa vistnok give Hr. Professor *Worsaae* fuldkommen Ret i, at det kun er »*større almindelige Resultater*«, der maa tages op i Sammenligningen, naar Spørgsmaalet er om hvorvidt der findes en Kulturforskjel imellem tvende Tider eller imellem tvende Steder, og ligeledes deri, at netop saadanne større og almindelige Resultater ere for den Kulturperiodes Vedkommende, der her beskæftiger os, blevne os givne fra to forskjellige Sider, fra vore Gravhøie fra Stenalderen og fra vore talrige Affaldsdynger eller Kjøkkenmøddinger; endelig ogsaa deri, at Forskjellen imellem de fra de to Sider vundne Resultater er selv et slikt større almindeligt Resultat, der, for dets væsenligste Del idetmindste, om end ikke udtømmende, kan gives med Forfatterens S. 101 fremhævede Udtryk: »*at Østersdyngerne i Reglen indeholde en egen Klasse af Flintredskaber af den allerraaeste, simpleste Art, ligesom ogsaa meget raae Leerkar og en egen Slags, forholdsviis talrige Beensager; men at Steendysserne og Jettestuerne gjemme ganske*

anderledes forarbejdede, ulige mere udviklede Flintredskaber, Steensager, Leerkar, Ravsmykker m. m.^a

Men man kan visselig samstemme med min ærede Collega i alt dette, uden dog derfor at ville følge ham i hans Slutninger og uden at ville i den Raahed og Ufuldkommenhed, som de i Kjøkkenmøddingerne fundne talrige Redskaber af al Art frembyde ligeoverfor Stenkamrenes fuldendte og velbevarede Former, see noget Udtryk for en Forskjellighed i Kulturtilstand eller i Tid; ja man vil kunne samstemme med ham selv heri, og dog ikke være villig til ubetinget at erkjende det lavere Trin i Kulturen for at være det *tidligere*.

I sidstnævnte Henseende skal jeg, idet jeg tilstaaer, at jeg i det Hele hverken føler mig synderlig tilbøielig til at see nogen *Kulturforskjel* eller *Tidsforskjel* udtalt i de nævnte Forhold, saavidt vi hidtil kjende dem, indskrænke mig til at erindre om, at Forandringer i Kultur og Udvikling hos een og samme Folkestamme langt fra altid vise sig som Fremgang, men meget ofte vise sig at være Tilbagegaaen eller Tilbagefalden imod et lavere Stadium, og det er en af Anthropologer oftere yttret Anskuelse, at de nuværende laveste Kulturtrin hos mange af de vilde Stammer ikke saameget bør tolkes som oprindelige Trin, paa hvilke disse Stammer ere blevne staaende, men som Trin, hvorpaa ugunstige ydre og indre Forhold have bragt dem tilbage. I den Omstændighed, at eet Kulturtrin er lavere end et andet i samme Land, ligger der altsaa ikke noget bestemt Vidnesbyrd om, at hints Bærere have levet tidligere end dettes eller ere gaaede forud for dem; den, der stedse seer den menneskelige Udviklingsgang i et godt Lys, haaber vel at det har været Tilfældet, men det maa indrømmes, at det Modsatte ligesaa godt kunde have fundet Sted. Vilde man som en ubetinget Regel antage, at Graden i Kulturudviklingen var en tro Angiver af Tidsfølgen, blev man da ikke nødt til, at stille den af Forfatteren skildrede *ældre Jernalder* med de smukt og smagfuldt arbejdede Redskaber og Vaaben *som den yngre*, og hans *yngre Jernalder* med plumpere

og mindre vel forarbejdede Gjenstande *som den ældre?* og, hvis jeg har forstaaet min Collegas i samme Møde givne Fremstilling af hans Tvedeling af Broncealderen rigtigheden, vilde da ikke her ogsaa det Selysamme blive Tilfældet? Men i de ovennævnte Forhold ligger der jo ikke engang nogen Nødvendighed at antage nogen-somhelst *Tidsforskjel* knyttet til Forskjellen mellem de tvende Kulturtrin; hvorofte bestaae ikke to Kulturtrin, der ere endnu mere afvigende fra hinanden, end de to formentlige Afsnit indenfor Stenalderen, aldeles samtidige i samme Land, det ene ved Siden af det andet, det ene f. Ex. ved Kysten, det andet lidt indenfor Kysterne, eller begge strøede imellem hinanden? Disse faa Antydninger maae, som sagt, i denne Henseende være nok, og jeg gaaer da over til det Punkt, der isærdeleshed forekommer mig tvivlsomt, om vi nemlig af de anførte Forskjelligheder i de under saa ulige Forhold for Lyset bragte Redskaber o. s. v. tør slutte til en Forskjel i Kultur i det Hele taget.

Jeg har allerede indrømmet (og dette er da ogsaa en temmelig bekjendt Sag), at naar vi i det Store sammenligne de af Kjøkkenmøddingerne udgravne Redskaber af Sten og Ben med de i Gravhøienes Stenkamre fundne, *da er Forskjellen meget stor*, men det maa ogsaa igjen indrømmes mig, *at Forskjellen synes langt større end den i Virkeligheden er*. Bringe vi nu denne Forskjel, som vi maae, ned til dens virkelige Størrelse, saa kan denne dog endnu ikke bruges ligefrem som Maal paa Vidden af den Kløft, der *muelig* havde været imellem Gravbyggernes og Dynge-dannernes Kultur; dertil maatte idetmindste fordres, at Redskaberne, der sammenlignedes, hørte til samme Side af Kulturlivet og i det Hele afgave lige gode Udtryk for en Kultur; men dette er langt fra Tilfældet, og at ville udtrykke Forskjellen i Kulturen ved Forskjellen i Redskaberne bliver derfor let at regne med uensartede Størrelser. Det er en af alle Landets Oldforskere anerkjendt Sag, i hvilken fortræffelig Stand samtlige Redskaber

fra Gravhøiene i Reglen ere og med hvilken Omhu de have været nedlagte i disse; man har endog yttret Tvivl om, hvorvidt sønderbrudte eller mindre brugbare Redskaber nogensinde have været nedlagte hos en Død; har det været Tilfældet, har det hørt til de større Sjeldenheder. I Gravene have vi altsaa de udvalgte og de bedste — meget taler endog for: de *smukkeste* — Vaaben og Redskaber, takket være hin dunkle Anelse om Livets Fortsættelse i eller hinsides Graven og den derpaa hos de Efterlevende grundede Omhu for værdigen at udstyre deres Afdøde til dette nye Liv. I Kjøkkenmøddingerne er det omvendt. Det er udenfor enhver Tvivl, at de her i Mængde forefundne Vaaben og Redskaber kun ere de simple og raat forarbejdede, ialfald kun de mindre værdifulde og let erstattelige; rimeligviis have de kun tjent til en simpel Brugsanvendelse; i Reglen ere de bortkastede, *aldrig gjemte* eller *opbevarede* der; kun undtagelsesvis ere de bedre og turde da ansees for ufrivilligen tabte. Skal nu en Sammenligning anstilles med det Spørgsmaal for Øie, hvorvidt vi her have Tegn paa en større Forskjel i Uddannelse og Kunstfærdighed, da er det aabenbart ikke den store Mængde af de henkastede simpelt forarbejdede og til en simpel Anvendelse bestemte Redskaber og Vaaben i Affaldsdyngerne, der skal sammenlignes med den store Mængde af bedre fra Gravhøiene, men det er netop hint Mindretal af tilfældigen tabte Indblandinger, paa hvilke den største Vægt maa lægges i denne Henseende. Skal der fremdeles med samme Maal for Øie anstilles Sammenligninger imellem og drages Slutninger fra andre Forhold ved Redskaberne, f. Ex. deres Fordeling, om nogle kun findes paa det ene, andre kun paa det andet Sted o. s. v., da maa ogsaa dette kun skee under den Forudsætning, at der paa begge Steder er søgt lige omhyggelig efter dem og efter Spor af dem. Saadanne Hensyn er det, som ville bringe min Omsummering af Forskjellighederne til at afvige ikke saalidet fra min Collegas, hvilket vil fremgaae af det, som nu følger.

Om nu ogsaa hine saavel m. H. t. Formen som i Udførelsen bedre forarbejdede Gjenstande, der maae ansees for mere tilfældigen tabte, ere at kalde meget faa i Forhold til Affaldsdyngernes store Mængde af andre Gjenstande og udgjøre kun faa Procent af disse, saa ere de dog i det Hele taget saa mange, at man vistnok mere vilde undre sig over, om man paa slige Møddinger eller Affaldsdynger fandt flere af dem, end om man fandt færre; thi der er aabenbart anvendt en ikke ringe Møie paa deres Bearbejdelse, og de maae betragtes som Ting af saamegen Værdi, at man i Reglen passede vel paa dem. Om der fremdeles kun i fire eller fem af Kjøkkenmøddingerne er funden saadanne veltilhugne eller slebne Redskaber, saa kan man dog derfor endnu ikke sige, at slige Sager kun findes i *faa* Affaldsdynger; de, i hvilke de ere fundne, høre netop ikke blot til de større, men ogsaa til de i større Omfang undersøgte Dynger, og den naturligste Slutning vil derfor efter min Mening snarest blive den, at saadanne Redskaber ville, om end i et ringe Antal, findes i alle Dynger af større Omfang, der blive nærmere undersøgte. Dernæst maa man ikke forglemme en særdeles væsenlig Omstændighed: der kunne gives og gives virkelig i Affaldsdyngerne aldeles uforkastelige Vidnesbyrd om, at Folkene, fra hvilke Dyngerne hidrøre, have forstaaet *mestertligen at behandle Flinten ved Tilslagning*, og have været i Besiddelse af *slebet Værktøi*, selv om intet Exemplar af dette var kommet os for Øie under vore Undersøgelser af flere af Dyngerne, og disse utvivlsomme Vidnesbyrd bør vi ikke undlade at lægge med paa Vægtskaalen.

For nu først at holde mig til de *bedre tilhugne* eller *tilslagne* Sager, der (som vore geologisk-antiquariske Meddelelser tildels vise det) ere fundne i Dyngerne ved Havelse, Meilgaard, Havnøe og Jægerspriis, og som dels ere Harpun- og Landsepidser, dels Pilespidser, da staae disse i Bearbejdelse (o: Tilslagning) fuldkommen lige med den større Mængde af de i Gravhøiene fundne Redskaber af samme Kategori. Det er vel sandt,

at vi have endnu bedre og zirligere forarbejdede Stykker fra Stenalderen, men med hvilken Rimelighed skulle vi vente saadanne Pragtstykker, som betegne »Flintfabricationens Høidepunkt«, i Affaldsdyngerne? Selv for vort saa rige Museum ere jo slige Stykker endnu velkomne Prydelser, og vidner dette ikke om, at heller ikke i Gravhøiene høre disse Sager til dem, der dagligdags forekomme? Iøvrigt bliver det et stort Spørgsmaal, om Færdigheden i at behandle Flintens eiendommelige muslede Brud bør bedømmes mest efter saadanne Redskabers Tilslagning, og ikke snarere efter Afslagningen af de *regelmæssige og mange Tommer lange Flintflækker*, der ere os saa vel bekendte fra Gravhøiene og Affaldsdyngerne og som synes at have været anvendte til meget forskjellige Øiemed; Vist er det, at for den Urindvaaner, der forstod med sit Slag at lade Flinten give hine lange, regelmæssige Flækker, kan Tilslagningen af en vellykket Landsespids eller Harpunspids ikke have havt nogensomhelst Vanskelighed, kun ere disse Spidser ikke, som hine, allene et Øiebliks Arbeide eller dannede med et eneste Slag; derfor have Urfolkene heller ikke regnet det saa nøie og ladet Snese af de bedste Flækker blive liggende i Dyngerne, medens disse skjule kun saa faa af de nævnte Redskaber (smlign vore Meddelelser i Oversigterne for 1851, S. 186, 189, 195 og fl. St.

Herfra gaaer jeg over til de *sløbne* Redskaber; de ere fundne i Dyngerne omtrent i et ligesaa stort Antal som de bedre tilhugne Sager, og i de selvsamme Dynger; de høre *alle* til de saakaldte *Kiler* eller *Meisler* eller mindre *Øxer*, men disse Slags Redskaber ere jo ogsaa de eneste, som i Stenalderen vare med *tilsleben* Ægg. Disse faa Stykker ere imidlertid langt fra de eneste Vidnesbyrd om, at man ved de store og mindre Fiskelejer, af hvilke Dyngestederne ere Levninger, kjendte og brugte *sløbet* Sten-Værktøi. De *der* i tusindvis udgravne Knokler af spiste Dyr opvise talrige *Mærker* af de Redskaber, hvormed Knoklerne ere blevne knuste, overskaarne eller skrabe, og allerede af disse Mærker er der ikke

faa, som ved det glatte og rene Skaar røbe, at de ikke ret vel kunne være frembragte ved andre Redskaber end dem med sleben Ægg, medens andre Stykker herom ikke lade den ringeste Tvivl tilbage; men endnu *talrigere og aldeles sikre Vidner* om saadanne Instrumenters Afbenyttelse af Datidens Folk have vi i den Mængde halvt- og heltforarbejdede *Bennaale, Benspids*er, der synes at have været bestemte til mange forskellige Øiemed (Pilespids, Fiskepilker o. s. v.), og i de *Benstykker*, der bære Spor af en begyndende Tildannelse, hvilke Stykker næsten allesammen tydeligen vise, at et *aldeles glatægget og slebet* Redskab har været anvendt som Kniv, Stemmejern eller Høvlblad til deres Bearbejdelse. Ligesaa umiskjendelige Mærker have vi paa *Hjortetaksgjenstandene*, hvilke Hr. Prof. *Worsaae* allerede har anført som en talrig og meget betegnende Indblanding i Kjøkkenmøddingerne. Det kan ikke nægtes, at man først fra Dyngerne har lært Hjortetaks-Øxerne eller Hakkerne og de andre Hjortetakssager at kjende i noget større Antal, men det kan ligesaa lidt nægtes, at saagodt-som hvert enkelt Stykke af disse tydeligen røber *den slebne* Flintmeisels eller Flintøxes Anvendelse ved dets Tildannelse, og de talrige Rodstykker af Hjortetakkerne, hvoraf de benyttede Stykker ere tagne, vise især tydeligen, at Smalmeislen fornemlig har været benyttet som Huggejern eller Stemmejern til Takkernes Overhugning, dog ofte i Forbindelse med Flintsaugen (see Meilgaardfundet i Oldnord. Museum)

Men naar nu dette forholder sig saa, fra hvor mange af Dyngerne mon der da vel mangler Bevis for, at disses Frembringere have været i Besiddelse af *slebne* Flintredskaber?

Med Behændigheden i at behandle Flinten ved Slag og Slibning maa endnu nævnes Kyndigheden i at drile og bore regelmæssige Huller i forskellige Materier, Ben, Tænder og Hjortetak; herpaa foreligge talrige Exempler i Kjøkkenmøddingerne; at man ogsaa samtidigt har forstaaet at gjennembore haarde Stenmasser, viser den eneste Stenhammer af Porphyry, som hid-

til er bleven fundet i Dyngerne, nemlig ved Krabbesholm; saa forvittret den end er, saa vise de i Borehullet fremstaaende Krystaller endnu tydeligen, hvor regelmæssig cylindrisk og glat dette har været.

Førend jeg forlader Spørgsmaalet om den formentlige Forskjel i *Forarbeidelsen* af Gjenstandene i Dyngerne og Gravkammerene, maa jeg endnu lægge særlig Vægt paa eet Punkt, som jeg har bemærket oftere bliver misforstaaet og leder Tanken paa Afveie. Med Navnet »Kiler«, »Meisler«, »Øxer« benævner man ofte Ting, der i deres Anvendelse ere himmelvidt forskellige fra hinanden, men kun have Formen ialmindelighed tilfælles, saa at der ved disse Benævnelser egenlig kun menes: meiselformede, øxeformede Redskaber. Følgen deraf er, at det Redskab fra Dyngerne, hvilket vi anføre som »Meisel« eller »Øxe« og som synes os saa raat behandlet, ikke behøver at svare til det bedre udførte Redskab, som vi kalde »Øxe« eller »Meisel« fra Stenkammerene, eller at have i Tidernes Løb udviklet sig til dette, alt eftersom Kultur og Konstfærdighed mentes at stige; tvertimod — man maa erklære rentud, at hint aldrig har kunnet, Øxeformen uagtet, anvendes i samme Retning som det sidste eller fungere for det. Efter min Mening er det Redskaber, bestemte til et aldeles forskjelligt Brug fra første Færd af. Ikke mindre gjælder dette andre Gjenstande, der ved første Øiekast ligne hinanden meget, men dog aldeles ikke have noget med hinanden at gjøre: f. Ex. »Knuderne« eller »Flintknuderne« fra Dyngerne og de saakaldte »Flintkjerner« fra andre Fund fra Stenalderen. »Flintknuderne« tilslog man, for *i denne bestemte Form* at bruge dem til bestemte Øiemed, hvilke end disse have været*); dette viser en Mængde af dem tydelig nok baade ved den Flintmasse, hvoraf de ere

*) I tidligere Foredrag i Selskabet og i den naturhistoriske Forening, har jeg paa Grund af disse Gjenstandes stadige og talrige Forekomst i Tørve-moserne og paa Søbunde, hvor de umiskjendelig findes tabte eller henkastede ved Menneskehaand, antydet en mulig dobbelt Anvendelse af dem, dels som *Slyngestene* dels som „*Scenkestene*“ ved Fiskeknorer og Fiskegarn.

tildannede, og ved de afhugne Smaastykkers Ubrugelighed til nogetsomhelst Øiemed; »Flintkjerne« derimod have faaet deres Form just ved den Form, som de afslagne og til Anvendelse bestemte Stykker skulde have, nemlig ved de lange og regelmæssige Flintflækkers; de have neppe selv skullet anvendes til noget Øiemed og man finder ialfald ikke Spor af, at de have været benyttede. Overalt, hvor regelmæssige lange Flintflækker tilslaaes, maa der aldeles bestemt dannes en saakaldt »Flintkjerne«, og man kan med fuldkommen Sikkerhed slutte fra den ene af disse Formers Tilværelse til den andens. Vise Affaldsdyngerne ikkun yderst sparsomme Spor af hvad man kunde kalde »Kjærner«, saa vidne dog de smukke og lange Flintflækker i disse tydeligt nok om dem, men med de talrige Flintknuder have disse Flintflækker intet at gjøre.

Deri samstemmer jeg altsaa aldeles med Professor *Worsaae*, at Kjøkkenmøddingernes talrige, raae og mindre bearbejdede Stensager egenlig udgjøre »en egen Klasse for sig«, og det ikke blot i Modsætning til Gravhøienes bedre forarbejdede Redskaber, hvis Repræsentanter i en raaere Form de erindres ikke at være, men endnu mere ifølge den særegne Anvendelse, som de maae have havt, og hvilken vistnok maa søges i Retningen af den fredelige Bedrift, som Datidens Kystbeboere ifølge Affaldsdyngernes eenstemmige Vidnesbyrd i saa høi Grad have udøvet: nemlig Fiske-, Østers-, Musling- og Snegle-Fangsten. I en slig Anvendelse vilde jeg dernæst ikke allene søge Grunden til at disse Redskaber ere saa hyppige netop i Dyngerne, der jo alle findes ved Stranden eller den daværende Kyst, men ogsaa til at de ude i selve Stranden*) forekomme pletvis i et overraskende Antal, samt til at

*) See foreløbig Beretningen om det Oldnordiske Museums Forøgelse i Berlingske Tidende for 15de Marts 1859, Nr. 83, angaaende en anseelig Indsamling af flere hundrede (338) Stykker af disse simple og raae Steensager, hvilken var til Museet (see dettes Nummere 17,426—17,434) afgiven af Videnskabernes Selskabs geologisk-antiquariske Comitee som

enkelte af dem snesevis kunne samles i den rene Tørv, i hvilken de kun ved Menneskehaand kunne være udkastede eller tabte. Medens derved Hyppigheden af disse Sager paa enkelte Steder jo nok lader sig forklare, bliver deres antagne sjeldne Forekomst i Gravhøiene derved ikke mere forstaaelig, da det jo var at vente, at man ogsaa vilde have medgivet den Afdøde Midlerne til denne Virksomheds Fortsættelse, hvis han i levende Live havde virkelig udøvet den. Men dette fører mig naturligen til de Bemærkninger, jeg har at gjøre om et andet Punkt, som ved den anstillede Sammenligning og dennes Resultat er af stor Betydning, nemlig angaaende den paastaaede Mangel af disse raae Sager i Gravhøiene.

Om de i Kjøkkenmøddingerne fundne karakteristiske Kiler eller Meisler yttrer Prof. *Worsaae* (S. 99) ganske rigtigheden, at de »førend Østers-Dyngernes Opdagelse næsten slet ikke vare blevne ændsede«, og hvor meget lettere vække disse dog ikke Opmærksomheden, end de fleste andre Stensager, som i Mængde findes i Affaldsdyngerne, f. Ex. Flintknuderne og visse af de grovere Flintflækker, der dog bære Spor af at have været

Udbytte af nogle Undersøgelser, der i Efteraaret 1858 vare anstillede af nærværende Forfatter i Forening med Antiquaren, Hr. Kammerraad *Herbst*, paa flere Punkter af Korsøer Noer. Samtlige Gjenstande, der uagtet det store Antal vare samlede i Løbet af faa Timer dels i selve Vandbredden, dels lidt længere ude i Vandet, sluttede sig noie til et lignende større Fund, som allerede i 1844 af den daværende Kronprinds gjordes paa Strandbredden af den i Noret N. for Magleøen liggende Øe, *Egö* eller *Ejö* kaldet (smlgn. Antiquarisk Tidsskrift 1843—45, S. 98—99 og 122—23), og som i Forbindelse med andre fra samme Egn os tilkomne Vink havde henedt vor særlige Opmærksomhed paa denne Del af Sjællands Kyst (smlgn. Vid. Selsk. Oversigt f. 1854, S. 194). — Af begge Indsamlinger mente vi at det tydeligen fremgik, at Urindvaanerne havde paa de Steder, hvor nu disse talrige Flintredskaber og Flintflækker laae, enten havt Bopæle eller, hvad der var sandsynligere, havt en egen Virksomhed og Færdsel, hvilken Anskuelse ogsaa tildels er optaget i den oven anførte Bekjendtgjørelse fra Museet. Til disse to slutte sig atter senere det tredje, af Prof. *Worsaae* skildrede større Kystfund (see foran S. 117—32).

virkelig benyttede. Antiquarerne maatte jo ogsaa betragte saadanne »Flintknuder« i temmelig lang Tid og see dem i et stort Antal komme frem og idelig i de samme Former, førend de vilde godkjende dem som Kunstprodukter og som Redskaber, det er: som Gjenstande, der havde til et bestemt Øiemed faaet deres Form, saa raa denne end maatte være. Slige Stensager kunde man altsaa endnu mindre vente ændsede end Øxerne eller Meislerne, hvis man i Gravhøiene stødte paa dem, og *netop i en saadan Uagtpaagivenhed paa disse indtil 1848 ikke erkjendte Former af Stenredskaber* er jeg snarest tilbøielig lil at søge Grunden, hvorfor man hidtil ikke, eller dog saa yderst sjelden, har kunnet paavise dem fra Gravhøiene. Herfor synes idetmindste ogsaa den Omstændighed at tale, at der kun ved en eneste af de faa Gravhøie, der ere blevne udgravede i det sidste Tiaar, er fundet Spor af de fra Kjøkkenmøddingerne saa vel bekjendte raa Øxer og Knuder o. s. v., men netop i den eneste Gravhøi, som blev undersøgt af selve Comiteen, der havde undersøgt Kjøkkenmøddingerne, og tildels i den af Høien udkastede Jordmasse, altsaa, som det synes, efterat enkelte af Stykkerne vare blevne oversete af dem, der havde udgravet den ene Halvdel af Høien og med stor Omhu havde opsøgt og gjemt Dølkene, Landse- og Harpunspidserne d. v. s. de allerede saa længe kjendte Former. Imidlertid fandtes der dog sammen med disse velbearbejdede Sager og Menneskebenene, paa Bunden af Gravkammeret og i det faste Jordlag, to karakteristiske Flintknuder, en af de skeeformede Skrabere og tre af de tykke Flintflækker med tilhuggede Kanter, der maaskee ogsaa have tjent som et Slags Skrabere, alle tre Former hørende til dem, Dyngerne frembyde*). I Sverrige er det ligeledes først i de senere Aar, efterat man fra Kjøkkenmøddingerne var bleven mere opmærksom paa disse simple Formers

*) Ogsaa ved den saa mærkværdige af Prof. *Worsaae* ledede Udgravning af *Borreby*gravkammeret i 1859 (Nr. 18,499—18,522) fremkom der af dette tvende Flintknuder og en lille naturlig Rullesteen, der kjendelig har været brugt som »Tilhuggersteen« (18,507), begge Former aldeles som Dyngernes.
(*Senere Anmærkning.*)

Betydning, at man med Bestemthed har anført dem som forekommende sammen med de bedre bearbejdede Flintsager i Gravene. Foruden det af Prof. *Worsaae* allerede berørte Fund ved Christianstad i Skaane, maa jeg i denne Henseende bringe i Erindring det i vore geologisk-antiquariske Meddelelser S. 145 (Vidensk. Selsk. Oversigt 1853, S. 200—1) omtalte og af samme Antiquar, Hr. Magister *N. Bruzelius* gjorde Fund af flere Flintknuder med nogle andre Sager i en lille Stensætning ved Kullen.

Et andet Forhold af lige modsat Art taler ikke mindre til Gunst for Rigtigheden af min Anskuelse, og jeg maa her saameget mere fremdrage dette, som Hr. Prof. *Worsaae* har forbigaaet det med Taushed. Af de saakaldte simple og raae Redskaber fra Kjøkkenmøddingerne er der nemlig eet Slags, der falder stærkt i Øinene som Kunstprodukt og som et mærkeligt Kunstprodukt, jeg mener de *lange og smalle Flintflækker*, der oftest ansees for et Slags Knive og som ogsaa oftere ere blevne anførte som saadanne af Comiteen og af nærværende Forfatter, men som sikkertnok ikke ere det — idetmindste ikke paa den Vis, vi tidligere antog det. Lærd og Læg forbauses ligemeget over det praktiske Kjendskab til Flintens Brud, der har vidst at afvinge denne saadanne Flækker og Skjærve. Disse maa Øiet uundgaaeligt opfatte som Menneskeværk, og som de høre til det almindelige Indhold af Affaldsdyngerne, saaledes ere de ogsaa i Mængde blevne almindeligen erkjendte i Gravhøiene og indsendte fra disse; *de ere aldeles fælleds for begge Mindesmærker*. Da der imidlertid er vist saamegen Tilbøielighed til at opfatte de simple Redskabers Forekomst i Gravhøiene enten som Undtagelser eller som tilfældige med Jordfylden hidbragte Indblandinger, og da man vel i dette Tilfælde ikke vil vælge den første Udvei, eftersom disse Flækker saagodtsom aldrig mangle i Gravhøiene, skal jeg med Hensyn til Tilfældighedsindvendingen fremhæve en Omstændighed, hvorpaa der neppe hidtil er lagt tilbørlig Vægt; de lange skarpe Siderande af Flækkerne findes nemlig at bære Saugtækker, der mere eller mindre regelmæssigen, men

altid planmæssigen, synes at være blevne anbragte paa dem. Disse Flintflækker forekomme altsaa ikke i Gravhøiene som simpelthen afbøgne Flækker eller Affaldsflækker; men da her, ligesom i Kjøkkenmøddingerne, det store Flertal af dem har til Brug (undertiden maaskee ved Brug) modtaget en bestemt Tildannelse, blive de derved saameget mere utvivlsomt at betragte som Redskaber, medgivne de Døde som Udstyr*). (Denne Tildannelse af den skarpe Rand er det iøvrigt som tydeligst røber, at Flintflækkens lange Sider ikke skulde bruges til at skjære med og at Flintflækken, uagtet dens Form, ikke var bestemt til paa denne Maade at være Kniv).

Men som jeg antager at det er gaaet med disse simple Stenredskaber, saaledes er det ogsaa gaaet med Redskaberne af Ben og af Hjortetak; de »ændsedes« vistnok ikke ligeoverfor hine mærkværdigere Harpun- og Landsespidses, Dolke og Øxer fra Stenkamrene, og jeg mener at have hørt og seet Antiquarerne beklage sig over Vanskeligheden af at faae disse opbevarede**). Alligevel har vort oldnordiske Museum flere smukke Fund, der noksom vise, at Sager af Ben og Hjortetak brugtes ved Siden af de bedste Stenredskaber***), og disse Bensager ere forarbejdede

*) Hvor regelmæssigt et Attribut Saugtænderne ere for Flintflækker, mener jeg tydeligen gaaer frem deraf, at af de circa 50 Flintflækker, der i Museet for Oldsager ere opstillede som Typer, vil neppe een af hver 10 findes at mangle dem, og dog ere de, vel at mærke, ikke valgte med Hensyn hertil, da de ere opstillede lang Tid førend man blev opmærksom paa dette Forhold; disse hidrøre sandsynligvis alle fra Gravkamrene. I de fire opstillede større Fund fra Stenalderens *Gravkamre* findes der ligeledes

a.	i Stegefundet (Nr. 4,341—62; 63—69)	29	Flintflækker,
b.	Udbyfundet (Nr. 8,963—78; 11,104)	39	—
c.	Bildsøefundet (Nr. 6,326—47)	13	—
d.	Hjelmfundet (Nr. 13,154—174)	40	—

af hvilke der i a. neppe vil findes nogen utandet, i b. idethøieste 2, i c. ingen, i d. maaskee 5—6, altsaa i det Hele ligeledes ikke een af hver ti være utandet. — Det samme Forhold have andre Gravfund givet.

***) Man see f. Ex. Nilsson: Skandinaviska Urinvånare. I Kap. S. 17 og Til-læg dertil S. 65. *Oldsagecomiteen*: i Ann. for nord. Oldkynd. 1838—39, S. 165, smlgn. *Worsaae*: Ann. f. nord. Oldkynd. 1840—41, S. 142.

****) Man sammenligne f. Ex. de ovenfor nævnte Fund ved *Bildsøe*, *Udby* og *Stege*.

aldeles ved de samme Redskaber, som dem fra Østersdyngerne. Allerede af denne Forekomst, som er for hyppig til at den kan kaldes en Undtagelse, og af Stensagernes Bearbejdelse, der er altfor fuldkommen til at røbe nogensomhelst Overgang fra et lavere til et høiere Kulturtrin, kan man slutte, at Bensager i det Hele ikke kunne antyde en større Ælde end de gode Flintredskaber; men hvor uberettiget i det Hele denne Antagelse er, saasnart den skal støtte sig til Kjendsgjerninger, vil sees deraf, at Flertallet af alle Affaldsdyngernes Bensager — vel at mærke endog de allersimpleste — bære utvivlsomme Spor af at have faaet deres Form ved gode og *slebne* Flintredskaber.

Ben- og Hjortetakssagerne ere ikke allene ifølge Sporene eller Mærkerne paa deres Overflade aldeles utvivlsomt tildannede ved Hjælp af Stenredskaber og særligen af Flintsauge og slebne Flintmeisler, men man kan desuden tilføie, *naar man, som vi, kjender Urindvaanernes øvrige Redskaber: de kunde kun tildannes ved disse.* Efter min Mening ligger der en stor Misforstaaelse til Grund for den almindelige Antagelse, at et Materiale lettere bearbejdes end et andet, fordi det er mindre haardt end dette; Materialets Brud og Spaltelighed og den Bearbejdesmaade, hvilken man anvender, afgive ligesaa vigtige Betingelser for hensigtsmæssig Bearbejdelse som Haardhedsgraden, ligesom Intet gjør en Bearbejdelse vanskeligere, især naar den skeer med mindre gode Redskaber, end Stoffets Seighed. Med Hensyn til Letheden, hvormed Benmassen lader sig bearbejde, kunne Antiquarerne gjøre Regning paa en bestemt Modstand fra Naturforskningens Side, naar de antage, at Ben i det Hele lettere formes til Redskaber end Flint, og ligefrem gaae ud fra Forudsætninger som den S. 99 yttrede: at »den hyppige Anvendelse af det lettere (bearbejdelige) Materiale, Hjortetak og Been, istedetfor Steen, røber den høieste Ælde«.

Uagtet Professor *Worsaae* i selve Materialet Ben, Hjortetak (og Tandmasse) synes at ville see et sikkrere Tegn paa den høiere Alder, end i de deraf dannede Redskabers Form, tør jeg

dog ikke undlade at gjøre opmærksom paa det stærke Baand imellem Gravkamrene og Affaldsdyngerne, som flere af Sagerne af de nævnte Materialia saa umiskjendelig afgive. Jeg skal kun nævne Kjøkkenmøddingernes butslidte Hjortetaksender og de lignende fra Gravhøiene ved Bildsøe og Bjerre; de fra de førstnævnte (Havelse, Meilgaard) velbekjendte Prene, dannede af den øvre Ende af Albuebenet, og Bildsøefundets tilsvarende (Nr. 6,337); de fra Affaldsdyngen paa Visborgholte ved Havnøe først erkjendte mærkelige Redskaber, dannede af Vildsvinets Huggetænder (Nr. 11,004) sammenlignede med Bjerrefundets Nr. 11,384 og med Nr. 17,878 af Gravfundet i Gjøffenbæks Høi ved Kissegrav i Fyen m. fl.; de med et rundt Hul gjennemborede Dyrætænder, som vi have fra flere Kjøkkenmøddinger og som ikke forekomme sjelden i Gravhøiene (f. Ex. Udbyfundets Nr. 8,974 og Gravkammeret ved Møens Klint Nr. 13,826). Disse og flere i begge Klasser af Mindesmærker forekommende Former ere vistnok at kalde aldeles ens.

De foranstaaende Bemærkninger vare de væsenligere jeg ønskede at fremkomme med, men forat forebygge Mistydning maa jeg dog med et Par Ord berøre enkelte Tydninger, der synes givne til Gunst for Læren om Tvedelingen og den Udviklingsgang, hvorpaa denne menes at støtte sig, men som ikke forekomme mig at være heldige. Det synes mig saaledes meget besynderligt, at det store Anholtsfund (S. 101; Antiqv. Tidsskr. 1849—51, S. 213) sættes nærmest i Forbindelse med Affaldsdyngerne og Kystfundene og antages at være en Overgang fra disse til et høiere Kulturtrin; jeg troer rigtignok, at de Antiquarer, som deri have seet et Værksted for bestemte gode Flintsagers, f. Ex. Pilespidsers Tilvirkning, have opfattet det langt rigtigere; vi see her ikke tabte eller henkastede eller værdiløse Gjenstande, men disse have Præget af et Forraad af henlagte, eller til et bestemt Brug gjemte, og senere efterladte Sager, og For-

skjellen imellem Kystfundene (med Kjøkkenmøddingerne) og dette Fund udtaler sig allerede i den ene talrige og for Øiet overveiende Bestanddel: *Flintkjærnerne*, istedetfor paa hine Steder det fornemlig er Knuderne som spille Hovedrollen. — Den anden antydede Overgang imellem Urstenalderen og den yngre eller fuldkomnere Stenalder har jeg i Forbigaaende berørt og skal her kun tilføie, at naar man i de store og bedste Gravfund, Museet har, paa Grund af de talrige Sager af Ben, Hjortetak og Dyretænder, som ere blandede med Stensagerne, mener at see et Overgangsstadium, idet ligesom et helt Led af en ældre Kultur, Sagerne af de førstnævnte Stoffer, ansees bibeholdt, da modsætter sig vistnok selve Flintsagernes hele Forarbeidelse og Form denne Anskuelse paa det bestemteste. Det heri sete Tegn paa »Overgang« synes mig ligesaa lidt antageligt som det tredie, der anføres for et senere Trin i Udviklingen; fra den yngre og mere udviklede Stenalder skulle nemlig visse Flint- og Stensager, der formenes ikke at kunne forarbeides uden ved Metallets Hjælp, pege hen paa Broncealderen, saaledes Flintdolkene med Zirater paa Haandtagene, visse af Hamrene, m. fl. Skjøndt jeg vel antager, at der haves Overgange fra een Kultur til en anden som naturlige Følger af, at een Kultur hos en Folkestamme afløser en anden, kan jeg dog ikke nægte, at de her fremhævede forekomme mig noget vilkaarlige og unaturlige; selve den Lethed, hvormed Metallet i det Hele tages tilhjælp ved Fabricationen af de mest karakteristiske Gjenstande fra den udviklede Stenalder, og som ogsaa har sit Udtryk i den Maade, hvorpaa den lavere Kultur i den første eller ældre Stenalder i Modsætning hertil betegnes, idet dens Redskaber karakteriseres: »kort sagt Sager, som ikke bære Spor af Metal, eller Forarbeidelse dermed« (S. 99) — er allerede i og for sig helt betænkelig. — Er der virkelig nogensomhelst Erfaring for, at man lettere kan forklare sig de smukke Flintsagers Forarbeidelse, naar man tænker sig Forarbeideren med et Slagredskab af Metal i Haanden? Mig

i det mindste hjælper denne Antagelse ikke*). Det er mig vanskeligt at forstaae de antydede Overgange anderledes, end at hvad der ikke bestemt vilde sondre sig til den ene eller den anden af de opstillede Kulturtrin, regnedes til en Overgangstid (smlgn. S. 101). For at kunne see om »Overgange« ere paa deres rigtige Plads, gjælder det imidlertid fremfor alt at være paa det Rene med det, hvortil og hvorfra Overgangene skulle føre, her de to Hovedkatagorier: ældre og raare Stenalder, yngre og fuldkomnere Stenalder, men derom er det jeg for Øjeblikket allervanskeligst kan blive enig med min Collega**).

Det vil let skjønnes, at naar jeg nu ved en Opsummering skal bringe i passende Fradrag alle de Forhold, paa hvilke jeg i det Foregaaende har henledt Opmærksomheden, da staae hverken Forskjellighederne i den Kulturudvikling, der skulde have sit Udtryk i de ligefremme Kjendsgjæringer fra hver af de to oftnævnte Sider, saa store som de skildredes, ikke heller ere disse Forskjelligheder større end man maatte vente det inden-

*) Ligesom der vistnok i Prof. *Worsaaes* Ytringer om Stenalderens Kultur er peget noget mere hen paa Metal, end Kjendsgjæringerne for Tiden turde indrømme Ret til, saaledes er der ogsaa nu og da vel stærkt urgeret paa at Stengravens Indhold væsenlig ere *tilslebne* Sager (f. Ex. S. 99. L. 6—8.); da det imidlertid hos os nu vel er en temmelig bekjendt Sag, at kun en vis Klasse af Redskaber, de skjærende, tilslebes, medens en anden lille Klasse, gjort af et ganske andet Stof, Hamrene, paa en egen Maade poleredes, men den langt større og hyppigere Klasse af Flintsager, Harpuner, Landser, Spyd, Dolke, Krumflinter, Pilespidser blot tilsloges, skulde jeg her aldeles ikke have berørt dette, naar jeg ikke hos Fremmede i det sidste Aar havde truffet paa den meget vrang Anskuelse, at Flintredskaberne fra Stenkamrene her i Norden udelukkende eller i deres større Flertal vare *slebne*, et Forhold, hvorpaa man i Udlandet netop havde lagt megen Vægt, og hvis Rigtighed man aabenbart vil mene bekræftet ved Udtryk som de paapegede, ifølge hvilke der i Stengravene kun »stundom« og »kun enkeltviis« forekomme »*utilslebne Stensager*« (smlgn. S. 100. 1. L.).

**) Som nær berørende Stenalderens Afslutning maa det være mig tilladt at bemærke, at naar Broncealderen netop skal *begynde* med de reneste og smagfuldeste Former og sin mest udviklede Kunstfærdighed i Metallets Behandling (smlgn. S. 117), synes mig den af Prof. *Worsaae* paapegede Overgang fra Stenalderen endnu mindre antagelig. (*Sen. Anmærkn.*)

for samme Tidsalder, naar man henter Kjendsgjernerne for dem fra to Klasser af Mindesmærker af saa forskjellig Natur, som Affaldsdynger, Kjøkkenmøddinger, paa den ene Side, Stenkamre og Begravelseshelligdomme paa den anden Side. Den tidligere Opfattelse, at disse to Klasser af Mindesmærker vise os væsenligen *to Sider af een og samme Kulturtilstand*, vedbliver for mig endnu at være den ene rigtige; under alle Omstændigheder tilhøre de to *ueensartede* Sider af Kulturlivet, og kunne hverken kaldes lige fuldstændige eller lige berettigede Udtryk for dette, saa at en umiddelbar Sammenligning af deres Forskjelligheder ikke kan tilfredsstillende begrunde Antagelsen af en under deres Tilblivelse herskende Kulturforskjæl.

Med de foregaaende Bemærkninger har jeg ikke villet udtale Umuligheden eller Usandsynligheden af, at en Fremgang i Kultur, endog en større saadan, kan have fundet Sted her i Landet under den vistnok meget lange Periode, som vi kalde Stenalderen, men kun villet fremstille Grundene for min personlige Overbevisning, at naar vi skulle holde os til foreliggende Kjendsgjerner og en alsidig Betragtning af disse — den Grundvold netop, der hidtil har givet det archæologiske Studium i Norden en vis Fasthed fremfor i andre Lande — da er der neppe endnu hos os noget Forhold bekjendt, hvorpaa en Underdeling af Stenalderen i en ældre og en yngre, en i Kultur lavere-staaende og en mere udviklet, kunde med nogen Sikkerhed støtte sig. Saasart virkelige Kjendsgjerner, der have nogen sand Betydning, føre os til Antagelsen af en saadan Tvedeling eller af en anden Deling af Tidsrummet, da vil jeg og enhver anden Naturforsker, der beskæftiger sig med Tidsrummets Naturforhold, med Glæde gribe Delingen, vel vidende, hvilke betydelige Fordele for Undersøgelsen og Betingelser for virkelige Fremskridt, enhver engere Afgrænsning fører med sig.

Til Slutning maa jeg endnu korteligen berøre, at Hr. Professor *Worsaae* vel har troet at finde for sin Opstilling af den ældre Sten-

alder eller Urstenalderen en »væsenlig Bestyrkelse« i enkelte geologiske og antiqvariske Forhold udenfor Fædrelandet, og navnlig i Sydeuropa, Vestfrankrig og Lapmarken, men ved at bruge disse Styrkemidler for Stenalderens Tvedeling maa det være undgaaet min Collega, at disse fremmede Forhold rigtig nok langt fra ere undersøgte og fremstillede paa en saa tilfredsstillende Maade, at der i det Hele tør drages nogen sikker Slutning fra dem; indviklede, som de ere, egne de sig endnu ikke til at afgive Sammenligningspunkter med Forholdene i andre Lande og endnu mindre til at bestyrke eller bekræfte en vis Opfattelse af disse. Nogen større Forvirring end den, der har hersket i Undersøgelsen af Knokkel-Hulerne kan man neppe tænke sig; hverken Dyreknokerne fra de forskjellige Jordperioder, forbigangne og nuværende, eller Kunstprodukterne fra de forskjelligste Tidsaldre har man ved *Udgravningen* skjelnet tilbørligt imellem. Om en Samtidighed imellem de i samme Hule fundne Skabninger kan der aldeles intet slutes fra disse Sammenblandinger, førend nye kritiske Udgravninger finde Sted, hvortil der maaskee endnu ikke ere gode Udsigter. — Ligesaalidt vil man med de hidtilværende Undersøgelser af de »diluviale« Lag med Flintsager og Knokler af Mammoth og Rhinoceros, samt de deraf dragne Følgeslutninger, kunne føle sig nogenlunde tilfredsstillet. Hvad endelig angaaer Fingerpeget hen paa Lapmarken og andre Egne, hvor Stenkamrene ikke skulle forekomme, men dog Stensager oftere træffes, hvilket ligesom skulde antyde, at der kunde godt gives en Stenalder uden Stenkamre, da vil jeg indskrænke mig til den vanlige Bemærkning, at jo ikke alle *Stenredskaber* behøve at høre *Stenalderen* til, og at Lapmarkens og Høiskandinaviens omvankende Beboere have, som bekjendt, benyttet Sten istedetfor Metal til mange Redskaber meget langt op imod Nutiden*).

*) Nogle Stenredskaber fra Lapmarken, der upaatvivlelig hidrøre fra en saadan senere Tid, har jeg for faa Aar siden havt den Fornøielse i den for Videnskaben og hans Venner altfor tidlig tabte engelske Naturforsker *John Wolley's* Navn at overgive til vort ethnographiske Museum til Sammenligning netop med de i en fjernere Oldtid hos os brugte.